

Marcin Medyński

Akta dochodzenia w sprawie pomnika powstańców styczniowych na terenie odlewni Jana Witwickiego (1907 r.)

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa
Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 5, 119-127

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Materiały

Marcin Medyński

O. PTH Skarżysko-Kamienna

Akta dochodzenia w sprawie pomnika powstańców styczniowych na terenie odlewni Jana Witwickiego (1907 r.)

Wydarzenia powstania styczniowego nie ominęły rejonu dzisiejszego miasta Skarżyska-Kamiennej¹. W latach późniejszych starano się je upamiętnić. Najstarszym udokumentowanym (i zachowanym do dziś) pomnikiem poświęconym powstańczym wydarzeniom jest ażurowy żeliwny krzyż na betonowym postumencie, na licu którego zamocowano żeliwną tablicę z napisem „CZEŚĆ / POLEGŁYM / W 1863 R.”.

Brak rzetelnych informacji o charakterze tego pomnika. Większość dotychczasowych autorów obracała się w sferze domysłów i sprzecznych przekazów. Znaczący dziejowie powstania styczniowego na Kielecczyźnie, Jerzy Kowalczyk, pisze o mogile powstańczej, dopuszcza jednak możliwość, że było to tylko miejsce śmierci powstańców upamiętnione mogiłą symboliczną. Jako fundatora pomnika wskazuje Jana Witwickiego². Krzyż ten jest także wspomniany w książce

¹ W. Caban, *Rejon Skarżyska-Kamiennej w powstaniu styczniowym*, [w:] *Szkice do historii. Skarżysko-Kamienna*, Skarżysko-Kamienna 1993, s. 47-61.

² J. Kowalczyk, <http://powstanie1863.zsi.kielce.pl> (dostęp 14 II 2014). W świetle publikowanego materiału błędne jest jednak przypuszczenie autora strony, że tablica na pomniku została umieszczona dopiero po odzyskaniu niepodległości.

*W hołdzie przeszłości 1863–1864. Województwo świętokrzyskie, lecz bez bliższych szczegółów*³.

Nieco dalej idzie Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, która w publikowanym na swej stronie internetowej zestawieniu pisze: „Na dziedzińcu Odlewni Kamienna znajduje się mogiła 2 nieznanymi powstańców, prawdopodobnie z miejscowej organizacji powstańczej (robotnicy z zakładów)” – nie podaje jednak żadnego źródła tak precyzyjnych informacji⁴. Wątpliwości nie ma już Bolesław Orlicz (również mimo braku źródeł), który w swym eseju historycznym o Żyrcinie – Rejowie napisał: „Na terenie dawnej odlewni (zał. 1817 r.) w Kamiennej znajduje się zbiorowa mogiła powstańcza o wymiarach 3 x 6 m. (...) Z pewnością w tym grobie spoczywają pracownicy odlewni, którzy wzięli udział w powstaniu, padli w boju lub zmarli z ran. Fundatorzy pomnika to rodzina Witwickich. Opiekę nad mogiłą od dawna sprawują pracownicy kolejnych zakładów”⁵. Wcześniej Tadeusz Swat, opisując mogiły poległych w powstaniu, stwierdził, że jest to „mogiła zbiorowa powstańców 1863 r.”, zaraz po tej niesprawdzonej informacji dodając ewidentnie nieprawdziwą, że „pomnik wystawiono w 1963 r.”⁶

Co z tego jest prawdą? Można przyjąć z dużą dozą prawdopodobieństwa, że pomnik upamiętnia miejsce pochowania ofiar jakiejś powstańczej potyczki; w Kamiennej odnotowana jest tylko jedna, w dniu 3 marca 1864 r., w której Rosjanie dowodzeni przez rotmistrza Victora von Wahla rozbili oddział 50 powstańców pod komendą nieznanego bliżej Sierki⁷. Fakt, że na pomniku figuruje data 1863 r., nie obala tej hipotezy, gdyż tablica została prawdopodobnie odlana kilkadziesiąt

³ J. Kowalczyk, A. Massalski, T. Wągrowski, *W hołdzie przeszłości 1863–1864. Województwo świętokrzyskie*, Kielce 2003, s. 97, 147.

⁴ *Powstanie styczniowe. Mogiły poległych, weteranów i miejsca pamięci*, [zestawienie sporządzone przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa], http://www.radaopwim.gov.pl/media/pliki/Powstanie_styczniowe_WYKAZ_internetowy.doc (dostęp 21 II 2014).

⁵ B. Orlicz, *Żyrcin – Rejów – kartki z dziejów (esej historyczny)*, „Znad Kamiennej” 2, 2009, s. 164.

⁶ T. Swat, *Gloria victis. Mogiły poległych z okresu powstania styczniowego 1863–1864 roku na ziemiach polskich*, Pruszków 2004, s. 91.

⁷ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863–1864, Rapperswil 1913*, s. 156; M. Medyński, *Skarżysko w okresie niewoli narodowej i I wojny światowej*, [w:] *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, red. K. Zemela

lat później, i nie przez badaczy historii, lecz przez patriotów, którym wydarzenia powstania styczniowego kojarzyły się przede wszystkim z rokiem 1863 – taką zatem datę umieścili w inskrypcji. Hipoteza, że w mogile mogli spocząć pracownicy miejscowych zakładów, jest raczej kuriozalna i świadczy o nieznajomości realiów powstania; powstańcy (może z wyjątkiem pierwszych walk styczniowych) nie walczyli w miejscu zamieszkania i pracy, lecz udawali się (lub byli zabierani) do miejsc koncentracji, podążając później wraz z oddziałem.

Bardzo prawdopodobne jest, że uświęcone tradycją miejsce śmierci lub pochowania ofiar potyczki upamiętnił pomnikiem Jan Witwicki. Nie byłoby to jedyne miejsce związane z powstaniem, upamiętnione przez Witwickiego – wiadomo bowiem, że był on fundatorem żeliwnej tablicy, umieszczonej na drzewie w Obozie Langiewicza w lasach wąchockich⁸.

Bez wątpienia przytoczone niżej dokumenty nie rozstrzygają przedstawionych wątpliwości. Dane w nich zawarte mogą być prawdziwe, mogą jednak być wersją przedstawioną władzom w celu uniknięcia konsekwencji „nieprawomyślnego” postępowania Jana Witwickiego. Bez wątpienia opieka nad istniejącym od dawna pomnikiem, który w dodatku skrywał prochy także rosyjskich żołnierzy, była łatwiejsza do zaakceptowania przez Rosjan, niż zwykłe upamiętnienie „polskiego buntu”. Część tych wątpliwości mogłyby, przy pewnej dozie szczęścia, rozstrzygnąć badania mające na celu odnalezienie ciał pochowanych ofiar – nie ma jednak pewności, czy pomnik nie został przemieszczony (choćaby przy budowie budynku, przy którego ścianie stoi), a szczątki ludzkie wydobyte lub zniszczone. Wiemy jednak, że pomnik w obecnym kształcie w 1907 r. już istniał. Co więcej, był na tyle pokryty patną czasu, że można było w sposób prawdopodobny twierdzić, iż powstał przed 1884 r.

Dokumenty 1. i 3. to oryginalne maszynopisy pism, podpisanych przez gubernatora radomskiego, Dymitra Iwanowicza Zasiadko⁹. Generał-gubernatorem warszawskim, czyli adresatem pism, był wów-

i P. Kardyś, *Skarżysko-Kamienna* 2013, s. 162; J. Kowalczyk, <http://powstanie1863.zsi.kielce.pl> (dostęp 14 II 2014).

⁸ Tablica z napisem „OBÓZ JENERAŁA / MARJANA / LANGIEWICZA / 1863 / KAMIENNA – JAN WITWICKI”. Zob.: J. Kowalczyk, A. Massalski, T. Wągrowski, *W hołdzie*, s. 85, 140.

⁹ Дмитрий Ивановичъ Засядко (1860–1927), w latach 1905–1915 gubernator radomski.

czas Georgij Antonowicz Skalon¹⁰. Natomiast dokument 2. to rękopiśmienny projekt pisma Kancelarii Generał-gubernatora warszawskiego do gubernatora radomskiego w odpowiedzi na jego pierwsze pismo.

Publikowane dokumenty przechowywane są w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w zespole Kancelaria Generał-Gubernatora Warszawskiego (sygn. 724), w poszycie pod tytułem *Дѣло Канцеляріи Варшавскаго Генераль-Губернатора По 1 Дѣлопроизводству 1 Столу, О сооруженіи памятника без разрешения на заводе Витвицкаго* (dawne numery kancelaryjne: № 95/1907; 104697/1-1). Jak wynika z adnotacji na okładce, sprawę zaczęto 9 lipca 1907 r., zamknięto zaś 7 września 1907 r.¹¹

Pogrubioną czcionką wyróżniono tekst wydrukowany na papierze listowym gubernatora.

[dokument 1:]

М. В. Д.¹²

РАДОМСКІЙ ГУБЕРНАТОРЪ.

По Канцеляріи.

7 іюля 1907 г.¹³

№ 805

г. Радомъ.

Секретно.

Варшавскому Генераль-Губернатору.

При производствѣ обыска 30-го іюня¹⁴ с. г. въ деревнѣ Каменна, Конскаго уѣзда, на заводѣ Витвицкаго, Начальникъ Радомскаго Губернскаго Жандармскаго Управленія обнаружилъ во дворѣ завода монументъ съ надписью „Cześć poległym г 1863”.

¹⁰ Георгий Антоновичъ Скалонъ (1847–1914), генерал кавалеріи, генерал-губернатор warszawski i głównodowodzący wojsk Warszawskiego Okręgu Wojskowego w latach 1905–1914.

¹¹ Daty podano według kalendarza „starego stylu” (tj. juliańskiego) – wg kalendarza gregoriańskiego będą to odpowiednio dni: 22 lipca i 20 września 1907 r.

¹² Министерство Внутренних Дел.

¹³ Wg kalendarza gregoriańskiego: 20 lipca 1907 r.

¹⁴ Wg kalendarza gregoriańskiego: 13 lipca 1907 r.

Докладывая объ этомъ Вашему Высокопревосходительству, присовокупляю, что вмѣстѣ съ симъ мною предложено Начальнику Конскаго уѣзда выяснитъ, какъ давно существуетъ этотъ монументъ и къмъ онъ поставленъ, свѣдѣнія о чемъ будутъ представлены мною Вашему Высокопревосходительству дополнительно.

/-/ Губернаторъ Засядко

/-/ Правитель Канцеляріи Михаловскій¹⁵

(na piśmie prezentata: Канцелярія Варшавскаго / Генераль-Губернатора / Получено -8 іюл. 1907 г.¹⁶)

[Тлумачение:]

M[inisterstwo] S[praw] W[ewnętrznych], Gubernator Radomski, Kancelaria, 7 lipca 1907 r. № 805, miasto Radom.

Tajne.

Do Generał-Gubernatora Warszawskiego

Przy dokonywaniu rewizji 30 czerwca br. we wsi Kamienna, powiatu koneckiego, w zakładzie Witwickiego, naczelnik Zarządu Żandarmerii Guberni Radomskiej ujawnił na podwórzu zakładu pomnik z napisem „Cześć poległym r. 1863”.

Meldując o tym Waszej Ekscelencji, dodaję, że wraz z tym złożyłem wniosek do Naczelnika powiatu koneckiego o wyjaśnienie od jak dawna istnieje ten pomnik i przez kogo był postawiony, o czym informacje będą przedstawione przeze mnie Waszej Ekscelencji dodatkowo.

/-/ Gubernator Zasiadko

/-/ Dyrektor Kancelarii Michałowski

¹⁵ Константинъ Осиповичъ Михаловскій, w tym czasie dyrektor kancelarii gubernatora radomskiego, sekretarz kolegialny.

¹⁶ Wg kalendarza gregoriańskiego: 21 lipca 1907 r.

[dokument 2:]

Канц. Варш. Ген. Губ.
11 Августа 1907 г.¹⁷
N 16074

Радомскому Губернатору.

Вслѣдствіе представленія отъ 7 Іюля с. за N 805, Канцелярія по приказанію Главного Начальника Края, просить Ваше Превосходительство сообщить обѣщанныя дополнительныя свѣдѣнія по делу о постановкѣ на заводѣ Витвицкаго въ д. Каменна, Конскаго уѣзда, съ надписью „Cześć poległym r. 1863”

За Директора /-/ Н. Харламовъ¹⁸

Делопроизводитель /-/ Р. Шульманъ¹⁹

[Tłumaczenie:]

Kanc[elaria] Warsz[awskiego] Gen[erał] Gub[ernatora], 11 sierpnia 1907 r., nr 16074.

Do Gubernatora Radomskiego

W ślad za raportem z 7 lipca b[ry]. pod N 805, Kancelaria zgodnie z poleceniem Głównego Naczelnika Kraju²⁰ prosi Waszą Wielmożność o udzielenie obiecanych wiadomości uzupełniających w sprawie dotyczącej postawienia w zakładzie Witwickiego we w[si] Kamienna, powiatu koneckiego, [pomnika] z napisem „Cześć poległym r. 1863”.

Za dyrektora /-/ M. Chałmow

Referent /-/ R. Szulman

¹⁷ Wg kalendarza gregoriańskiego: 24 sierpnia 1907 r.

¹⁸ Николай Васильевич Харламовъ, w tym czasie starszy urzędnik do osobnych poruczeń w Kancelarii Generał-gubernatora warszawskiego, radca stanu.

¹⁹ Руфинъ Рудольфовичъ Шульманъ, w tym czasie młodszy urzędnik do osobnych poruczeń w Kancelarii Generał-gubernatora warszawskiego, radca dworu.

²⁰ Główny Naczelnik Kraju – tytuł Grenerał-gubernatora warszawskiego.

[dokument 3:]

**М. В. Д.
РАДОМСКИЙ ГУБЕРНАТОРЪ.**

По Канцеляріи.

4 сентября 1907 г.²¹

№ 1105

г. Радомъ

Секретно.

Въ Канцелярію Варшавскаго
Генераль-Губернатора

Вслѣдствіе отношенія отъ 11 августа с. г. за № 16074, сообщаю Канцеляріи, что импьющійся на дворъ завода Витвицкаго въ посадѣ Каменна монументъ съ надписью „Cześć poległym 1863 г” построенъ вѣроятно сейчасъ послѣ 1863 года, но когда и къмъ именно установитъ не представляется возможнымъ, такъ какъ никто изъ мѣстныхъ жителей не можетъ дать по этому дѣлу точныхъ свѣдѣній. Владѣлецъ завода Иванъ Витвицкій заявилъ, что заводъ онъ приобрѣлъ отъ казны въ 1884 году и монументъ тогда уже существовалъ.

Судя по надписи и разсказу старожиловъ монументъ построенъ на общей могилѣ похороненныхъ въ 1863 году русскихъ и поляковъ.

Монументъ находится въ полномъ порядкѣ и поддерживается заводскими рабочими.

Губернаторъ /-/ Засядко

Правитель Канцеляріи /-/ Михаловскій

(на ріѣмие prezentata: Канцелярія Варшавскаго / Генераль-Губернатора / Получено -7 сен. 1907 г.²²)

[Tłumaczenie:]

M[inisterstwo] S[praw] W[ewnętrznych], Gubernator Radomski, Kancelaria, 4 września 1907 r. № 1105, miasto Radom.

Tajne.

Do Kancelarii Generał-Gubernatora Warszawskiego

²¹ Wg kalendarza gregoriańskiego: 16 września 1907 r.

²² Wg kalendarza gregoriańskiego: 20 września 1907 r.

W ślad za pismem z 11 sierpnia br. pod № 16074, komunikuję Kancelarii, że znajdujący się na podwórzu zakładu Witwickiego w osadzie Kamienna pomnik z napisem „Cześć poległym 1863 r.” zbudowany prawdopodobnie zaraz po 1863 roku, ale kiedy i przez kogo imiennie ustalić nie wydaje się możliwym, tak jak nikt z tutejszych mieszkańców nie może udzielić w tej sprawie dokładnych wiadomości. Właściciel zakładu Jan Witwicki oświadczył, że kupił zakład skarbu państwa w 1884 roku i pomnik wówczas już istniał.

Sądząc po napisie i opowieściach dawnych mieszkańców pomnik zbudowany jest na wspólnej mogile pochowanych w 1863 roku Rosjan i Polaków.

Pomnik znajduje się w zupełnym porządku i utrzymywany jest przez robotników zakładu.

/-/ Gubernator Zasiadko

Dyrektor Kancelarii /-/ Michałowski

tłumaczenie: Marcin Medyński

Documents concerning the statue commemorating the January Rising participants erected on the premises of Jan Witwicki Enamel Works (1907)

The January Rising events that occurred in the town of Skarżysko-Kamienna as well as in other places were commemorated by the local people in every possible way. The oldest memorial that has survived up to the present is the statue in the form of a lattice cast iron cross on a cement base with the following engraving: HONOUR TO THE DEAD/ 1863.

There are no reliable written sources on the statue and its erection thus most of the researchers have based their findings on assumptions and contradicting accounts. Documents 1 and 3 are the original typewritten letters signed by the Radom Governor, Dymitr Iwanowicz Zasiadko. The Warsaw General-Governor was Georgii Antonowicz Skafon at the time so these official documents were addressed to him.

However, the document 2 is a handwritten draft of an answer prepared by the Office of the Warsaw General-Governor to the two documents.

The published documents have been stored in the Main Archives of the Historical Documents in Warsaw in the Department of the Office of the Warsaw General-Governor.

Key words: the January Rising, Jan Witwicki, Kamienna, memorial sites, office corespondence.



Pomnik powstańców styczniowych, stan z 1974 r.,
fot. H. Janiec